

Универзитет у Нишу
Филозофски факултет

Универзитет у Нишу
Машински факултет

ПРОУЧАВАЊЕ ДРУШТВЕНИХ ПОЈАВА

Методолошка разматрања

Приредили

Драгољуб Б. Ђорђевић
Јасмина Петровић

Ниш, 2014.

САДРЖАЈ

Иван Радосављевић ПРЕДГОВОР	VII
Јасмина Петровић, Драгољуб Б. Ђорђевић МУЛТИДИСЦИПЛИНАРНИ И ИНТЕРДИСЦИПЛИНАРНИ ПРИСТУП У ПРОУЧАВАЊУ ДРУШТВЕНИХ ПОЈАВА: КОНКРЕТИЗАЦИЈА НА ПРИМЕРУ СКИЦЕ ЈЕДНОГ ПРОЈЕКТА	1
Наташа Голубовић, Срђан Голубовић ГЛОБАЛНА ЕКОНОМСКА КРИЗА: МЕТОДОЛОШКИ ИЗАЗОВ ЗА НЕОЛИБЕРАЛНУ ПАРАДИГМУ	27
Лазо Ристић КОНЦЕПЦИЈА СОЦИОЛОГИЈЕ И МЕТОДОЛОШКИ ТЕХНИЦИЗАМ	49
Петре ГеоргијеВСКИ КАРАКТЕРИСТИКЕ И МЕТОДИ АКЦИОНОГ ИСТРАЖИВАЊА ЗАСНОВАНОГ НА ЗАЈЕДНИЦИ КАО СЕРВИСУ ЗА РЕШАВАЊЕ СОЦИЈАЛНИХ ПРОБЛЕМА	63
Урош Шуваковић БИОГРАФСКИ МЕТОД У САВРЕМЕНИМ ИСТРАЖИВАЧКИМ ИНТЕРПРЕТАЦИЈАМА	85
Ruzica Sacanoska, Simonida Crvenkova, Gordana Stojanoska FROM FOCUS-GROUP INTERVIEW TO ONLINE FOCUS GROUP	97
Србобран Бранковић АНАЛИТИКА ВЕЛИКОГ СКУПА	117
Драгољуб Б. Ђорђевић РОМОЛОШКИ КОМЕНТАР МЕТОДОЛОШКИХ САВЕТА ФИНСКЕ РОМКИЊЕ САГЕ ВЕКМАН	127
Весна Трифуновић „ОБЈЕКТИВНО“ ПРОУЧАВАЊЕ „СУБЈЕКТИВНИХ“ АКТЕРА: ШКОЛСКА КУЛТУРА И СРЕДЊОШКОЛЦИ	143
Милош Јовановић О ИСТРАЖИВАЊУ РЕЛИГИОЗНИХ НЕХЕТЕРОСЕКСУАЛАЦА У СРБИЈИ	159

Драган Тодоровић ИЗАЗОВИ У ПРОУЧАВАЊУ ВЕРСКОГ ЖИВОТА РОМА (На примеру протестантизације Рома југоисточне Србије)	177
Јасмина Петровић БЕЛЕШКА О ТЗВ. НОВОЈ ФРАНЦУСКОЈ СОЦИОЛОГИЈИ И ЊЕНИМ МЕТОДОЛОШКИМ КОНСЕКВЕНЦАМА – ОСВРТ НА НАЈВАЖНИЈА ПИТАЊА	213
ИНСТРУМЕНТИ КОРИШЋЕНИ НА ПРОЈЕКТУ ОДРЖИВОСТ ИДЕНТИТЕТА СРБА И НАЦИОНАЛНИХ МАЊИНА У ПОГРАНИЧНИМ ОПШТИНАМА ИСТОЧНЕ И ЈУГОИСТОЧНЕ СРБИЈЕ	223
БЕЛЕШКА О ИНСТРУМЕНТИМА	223
ИНСТРУМЕНТИ	226
РЕГИСТАР ИМЕНА	293

О ИСТРАЖИВАЊУ РЕЛИГИОЗНИХ НЕХЕТЕРОСЕКСУАЛАЦА У СРБИЈИ¹

У раду су представљени методолошки аспекти социолошког истраживања верујућих лезбејки, гејева, бисексуалаца и квир особа у савременој Србији. У уводном делу је дат кратак преглед постојећих истраживања религиозних нехетеросексуалаца. Након тога је размотрена актуелност теме у контексту друштва у Србији. Наводе се методолошки проблеми (као и покушаји њиховог превазилажења) везани за: долажење до учесника истраживања, узорковање, те улогу и утицај истраживача на учеснике истраживања. Изнесене су етичке дилеме које се појављују код испитивања стигматизоване популације и размотрене потенцијалне политичке консеквенце истраживања.

Кључне речи: религиозни нехетеросексуалци, социолошко истраживање, квалитативна методологија, етички проблеми, политичке консеквенце

Овај рад има за циљ да пренесе нека од искустава у истраживању процеса изградње идентитета религиозних гејева, лезбејки, бисексуалаца и квир (енгл. queer) особа у савременој Србији. Нагласак ће бити стављен на методолошке проблеме и недоумице који су се појавили током истраживања. Идентификовања и излагање тих тешкоћа могао би да буде први корак ка њиховом превазилажењу.

Постојећа истраживања

Социолошки класици нису посветили превише пажње сексуалности, тако да је она тек од краја шездесетих година XX века почела да се појављује као тема теоријских и емпиријских истраживања у

¹ Припремљено у оквиру пројекта *Одрживост идентитета Срба и националних мањина у пограничним општинама источне и југоисточне Србије* (179013), који се изводи на Универзитету у Нишу – Машинском факултету, а финансира га Министарство просвете, науке и технолошког развоја РС.

оквиру науке о друштву. Овде није потребно улазити у разматрање разлога за овакав (потпуно незаслужен) третман ове области људског живота. Можда би било довољно навести речи британског социолога Кена Пламера (Plummer) као наговештај правца у коме би промишљање поменуте ситуације могло да крене: „Истраживање сексуалности те је чинило морално сумњивим“.

Предузета истраживања (Јовановић 2008; 2009; 2010) су била посвећена проблему хибридних идентитета² религиозних³ људи који су припадници сексуалних мањина у Србији. Прецизније: дискурсима које користе религиозни гејеви, лезбејке, бисексуалне и квир особе у процесу превазилажења когнитивне дисонанце или напетости између сфера религиозности и сексуалности у оквиру њихових идентитета. Дакле, тема студија није била религиозност *per se* људи из наведених група, већ њено обликовање и функционисање у контексту маргинализованих и стигматизованих које управо доминантна религија (заједно са другим друштвеним институцијама) етикетира као такве. Свако испољавање сексуалности које није прокреативно и које се не одвија у оквиру брачне заједнице се тако означава као: „грех“, „нешто неприродно“, „болесно“, „гадно“ (Јовановић 2011; 2013).

Религиозност се обично не доводи у везу са нехетеросексуалношћу, штавише најчешће се поставља насупрот ње, отуд су ЛГБТQ⁴ особе „приморане“ на креативан одговор у обликовању кохерентног идентитета. Наведени проблем је тематизован у неколико документарних филмова који се баве односом сексуалности и религије у оквиру различитих верских традиција: *Trembling Before G-d* (Sandi Simcha Dubowski, 2001), *Fish Can't Fly* (Т. Joe Murray, 2005), *For the Bible Tells Me So* (Daniel G. Karlslake, 2007), *A Jihad for Love*⁵ (Parvez Sharma, 2007), *Proudly Trans in Turkey* (Gabrielle Le Roux, 2012)⁶. Наведени филмски материјали, поред информативне и уметничке, имају вредност и у томе што потенцијалне истраживаче чине осетљивијим за

² Хибридност „означава сусрет, сукоб и(ли) мешање/стапање две етничке или културне категорије које, иако ни у ком смислу чисте и по природи различите, припадници ових категорија схватају и доживљавају као битне идентитетске одреднице“ (Iyal Smith 2008, 3-4).

³ Као религиозни сматрани су они испитаници који су се тако самодекларисали.

⁴ Испис скраћенице која комбинује ћириличну и латиничну верзију писма је избор аутора прилога, супротан препоруци лектора.

⁵ Радни наслов овог филма био је: *In the Name of Allah*.

⁶ Филм је у целини доступан на сајту *YouTube*. Сегменту који се бави местом религије и духовности у животу трансродних особа може се приступити преко линка: <http://www.youtube.com/watch?v=5GXJFKFae9o>

проблеме верујућих нехетеросексуалаца, а тиме и спремнијим да крену и истраживање наведене теме.

Постојећа социолошка литература⁷ из ове области данас је већ обимна. Студије религиозности нехетеросексуалаца вршене су у Великој Британији⁸, Америци⁹, Француској¹⁰, Холандији¹¹, Турској¹² и Новом Зеланду¹³. Учесници истраживања су углавном били хришћани¹⁴ (најчешће припадници протестантских деноминација, али и католици¹⁵), Јеховини сведоци¹⁶, Јевреји¹⁷ и муслимани¹⁸, уз спорадичне обраде припадника „егзотичнијих” религијских традиција¹⁹, попут: сантерије²⁰, афричких и индијанских народних религија, будизма²¹ и нових религијских покрета (неопаганизма и различитих варијанти њу ејџ духовности [New Age spiritualities]²²). Књига америчког теолога Џастина Кенона²³ која се бави односом хомосексуалности и православља (Cannon 2011), а која, између осталог, садржи и неколико испо-

⁷ Али и она из блиских дисциплина, као што су антропологија и психологија.

⁸ Keenan, 2008; Yip, 1998, 1999, 2003a, 2005a, 2005b.

⁹ Barret & Barzan, 1996; Barton, 2010; Buchanan *et al.* 2001; Comstock, 1996; Cuthbertson, 1996; Halkitis *et al.* 2009; Jeffries *et al.* 2008; Mabey, 2007; Mahaffy, 1996; Pitt, 2007, 2010; Rodriguez & Ouellette, 2000; Rosechild-Sullivan, 2005; Schuck & Liddle, 2001; Shallenberger, 1998; Sherkat, 2002; Tan, 2005; Thumma, 1991; Wagner *et al.* 1994; Walton, 2006; Wilcox, 2003a; Wolkomir, 2006.

¹⁰ Gross, 2008; Gross & Yip, 2010.

¹¹ Olsman, 2009; Ganzevoort *et al.* 2011.

¹² Bereket & Adam, 2008.

¹³ Henrickson, 2007a; 2007b.

¹⁴ Hunt, 2009; O'Brien, 2004; Subhi & Geelan, 2012; White & White, 2004; Wilcox, 2002; Wilcox, 2003; Wolkomir, 2001, 2006; Yip, 1997b, 2002.

¹⁵ Dillon, 1999; Garcia *et al.* 2008; Yip, 1997a.

¹⁶ Lalich & McLaren, 2010.

¹⁷ Ariel, 2007; Coyle & Rafalin, 2000; Dworkin, 1990; Gross, 2007; Mark, 2008; Schnoor, 2006.

¹⁸ Minwalla *et al.* 2005; Siraj, 2006; Yip, 2003b, 2007, 2008.

¹⁹ Thumma. & Gray (eds.), 2005.

²⁰ Vidal-Ortiz, 2006.

²¹ Scherer, 2011.

²² Browne, Munt & Yip, 2010; Neitz, 2000; Wilcox, 2012b.

²³ Џастин Кенон је оснивач организације *Inclusive Orthodoxy*, која ради на укључивању ЛГБТ хришћана у живот цркве (више информација може да се нађе на интернет адреси: <http://www.inclusiveorthodoxy.org>).

вести нехетеросексуалних православца, се за истраживање у Србији показује нарочито корисном, узевши у обзир чињеницу да је православље овде доминантна хришћанска конфесија.²⁴

Према налазима истраживања религијских веровања, већина лезбејки и гејева има ставове који стоје у супротности са схватањима институционализованих цркава (Yip 2003), чији је званични став да нехетеросексуалност није у складу са хришћанским схватањем људске природе и позвања. Гејеви и лезбејке се издижу изнад институционалне линије када је у питању обликовање њихове вере, наглашавајући лично проживљено (религијско) искуство насупрот установљеним ритуалним праксама и владајућом догмом. Кредибилитет цркава и њихових догми о хомосексуалности је често довођен у питање („контра-одбацивање“, Yip, 1999). У целини гледано, веровања испитаника су више била пантеистичка, него теистичка. Однос испитаника према Библији је под највећим утицајем њиховог животног искуства припадника жигосане групе. Када је Свето писмо представљало примарни основ за негативан став према хомосексуалности, квир хришћани су релативизовали значења кроз наглашавање социјално-културно-политичког контекста у коме је настајао сâм библијски текст, као и његове канонске интерпретације. Узимање у обзир историјског и културног контекста при тумачењу библијских текстова оправдава процес „просејавања“ (sifting; Wilcox, 2002), тј. употребу одређених делова Светог писма који подупиру конструкцију идентитета религијске нехетеросексуалне особе, а одбацивање оних који за ту сврху нису погодни.

Резултати истраживања религиозности нехетеросексуалних хришћана се наводе и као потврда тезе о „неосекуларизацији“ (секуларизација схваћена првенствено као смањење утицаја институција на религијску праксу и веровања). У датој ситуацији, припадност традиционалним црквама не изостаје, с тим што не укључује конформизам и прихватање догматских погледа на хомосексуалност званичних религијских структура, тако да „[т]радиције и сопство коегзистирају“ (Yip 2002, 210).

Још једна од тема доступних истраживања била је реконструкција идентитета религијских хришћана, где су испитивани начини

²⁴ Недоступан је остао зборник: Brian Bouldrey (ed.), *Wrestling with the Angel: Faith and Religion in the Lives of Gay Men* (New York: Riverhead Books, 1995). Нису биле на располагању ни две монографије о духовности и сексуалности припадника северноамеричке индијанске религије: Sue-Ellen Jacobs, Wesley Thomas and Sabine Lang - *Two-Spirit People: Native American Gender Identity, Sexuality, and Spirituality* (Urbana: University of Illinois Press, 1997) и: Brian Joseph Gilley, *Becoming Two-Spirit: Gay Identity and Social Acceptance in Indian Country* (Lincoln: University of Nebraska Press, 2006), као ни социолошка монографија о геј мормонима: Rick Phillips, *Conservative Christian Identity and Same-Sex Orientation: The Case of Gay Mormons* (New York: Peter Lang International Academic Publishers, 2005).

смањивања, или потпуног укидања, дисонанце између религијског (хришћанског) и хомосексуалног елемента идентитета (Thumma 1991). Редовно је наглашавана улога групе (као „структуре плаузибилитета“) у ресоцијализацији индивидуа, те ширењу обима и дефиниције религијског идентитета, кроз процес „преговарања“ (negotiating), тако да идентитет укључи и позитивно вредновање хомосексуалности и умањи напетост између хришћанских веровања и хомосексуалних осећања. Увиди у процес преговарања могу бити вишеструко корисни као модел за истраживање трансформација религијског, али и других облика идентитета у модерном друштву.

У вези са претходно наведеним стоји истраживање начина разрешења когнитивне дисонанце у идентитету. Три стратегије којима су испитаници прибегавали биле су: 1) живљење са искуством дисонанце (прихватање тензије у идентитету, без покушаја њеног елиминисања); 2) промена уверења, и 3) напуштање религијске организације (Mahaffy 1996). Показало се да је најчешће примењивана стратегија била промена веровања, у смислу модификовања „тврдых“ ставова везаних за грешност хомосексуалних пракси – кроз реинтерпретацију проблематичних места из Библије, ступање у контакт са другим хомосексуалним хришћанима, те прављење разлике између духовности и религије. Стратегије интеграције геј и хришћанског идентитета које се такође помињу (Walton 2006) су: 1) критичко (насупротив буквалном) тумачење Библије; 2) уочавање несагласности идеализованих веровања и актуелног животног искуства, тј. људске несавршености (често се помиње разликовање бога и цркве, и тиме релативизује осуда религијске институције; овде перцепција дисонанце у идентитету, парадоксално, игра улогу катализатора самоактуелизације особе као геј/лезбејке-хришћанина/хришћанке), и 3) прихватање става да хомосексуалност није избор (како је третирају религијске институције), већ „Богом дана особина“. „Само постојање оваквих хибридних идентитета представља акт отпора према одређеним моралним и политичким режимима“ (Walton 2006, 15), што би могао бити један од примера деловања актера/дејственика насупротив друштвеним структурама. Но, поред интегрисања религијских веровања и хомосексуалне оријентације, евидентиране су и следеће стратегије за решавање проблема конфликтних полова идентитета: 1) одбацивање религијског идентитета; 2) одбацивање хомосексуалног идентитета, и 3) преграђивање (compartmentalization; Rodriguez&Oullette 2000, 334). Последња наведена стратегија је врста компромиса, где се „хришћанин/хришћанка“ и „геј/лезбејка“ држе одвојено, тако да се религија не меша са хомосексуалним праксама, а хомосексуалност „не доноси у цркву“. Истраживана је и религијска партиципацију међу гејевима, лезбејкама и бисексуалцима/бисексуалкама (Sherkat 2002). Резултати су показали

да је у Америци учествовање гејева и бисексуалаца у црквама на истом нивоу са оним карактеристичним за хетеросексуалне мушкарце, док присутност лезбејки и бисексуалки мања. Но, у исто време, извесније је да ће гејеви, односно све групе нехетеросексуалних особа, постати отпадници од цркве, него хетеросексуални мушкарци или жене. Веровање нехетеросексуалаца у то да је Библија директно инспирисана или апсолутна „реч Божија“, знатно је мање заступљено у односу на хетеросексуалце.

Актуелност теме

Увид у начин разрешавања супротстављености религиозности и сексуалности у идентитету ЛГБТ особа пружа могућност за боље разумевање генералне динамике (или дијалектике) традиционалног и модерног у постсоцијалистичким и транзиционим друштвима, какво је управо друштво савремене Србије. Трагање за могућим разрешењем тензија између религијског (које је на страни традиционалног) и нехетеросексуалног (са стране [пост]модерног) може да послужи као „мапа“ за разјашњавање, и евентуално објашњавање, других, „убичајенијих“ напетости између сукобљених полова у идентитетима људи са овог подручја: националног/етничког насупротив европског, локалног насупротив глобалног, затвореног/дисмисивног насупротив отвореног/инклузивног итд. Укратко, и слободније речено, идентитет истраживане групе може да се посматра као повлашћено поље сусрета и борбе супротстављених погледа на свет у нашем друштву.

Догађаји повезани са организовањем и (не)одржавањем Параде поноса у Србији одсликавају горенаведени сукоб. Опште осиромашење, све масовнија незапосленост, безнадежност, осећање немоћи, израбљивање и, неретко, мобинг којем су људи изложени као запослени приватизованих компанија нису произвели масовнију (синдикалну) акцију. Свакако не онакву која би по интензитету и обиму могла да се пореди са организованим отпором према одржавању скупа који промовише равноправност и осуђује дискриминацију нехетеросексуалаца.

„Жива слика“ овог сукоба на посебно ефектан начин илуструје силину судара наведених супротности: на сајту *YouTube* постоји клип „Разбијање геј параде у Београду!!!“²⁵. Ради се о десетоминутном прилогу телевизије Б92 о првом неуспелом покушају организовања Параде поноса у Београду 30. јуна 2001. године. Почев од другог минута и педесет треће секунде може се видети и чути младић који физички

²⁵ Доступан на интернет адреси: <http://www.youtube.com/watch?v=nUOH7nrVfys> (последња посета: 27.12.2013).

насрће на девојку уз узвике: „Ђаволе! Ђаволе један! Ти си ђаво! Ти си непријатељ Бога! Боже, опрости ми за ово! Ти си Божији непријатељ, Сатана!“ . Када га репортерка касније пита да ли мисли да је у реду тући жену без обзира да ли је хомосексуалне оријентације, он одговара: „Слушајте, ми опраштамо својим дужницима. Непријатељима Бога, непријатељима отачаства, ми не смемо да опраштамо. Бог нам је сведок“ .

Методолошки проблеми

Проблем који је на почетку требало разрешити био је: како уопште доћи до верујућих гејева, лезбејки и свих „других“? С обзиром да се ради о стигматизованој и скривеној популацији, чија већина није спремна на *coming out* (отворено исказивање своје сексуалне оријентације), најчешће због страха од осуде околине, прибегнуто је посреднику који би истраживача увео у њихов „свет“ . У Нишу је контактирана организација *Ламбда*, која се бавила промоцијом права ЛГБТ особа. Изнета је тема истраживања и затражена помоћ у долажењу до саговорника међу онима који су у додиру са организацијом, а који себе сматрају религиозним. Проблем је у томе што су религиозни нехетеросексуалци скрајнути „међу својима“ (што их чини двоструко маргинализованима), пошто је владајући став у тој популацији углавном негативан према религији, што је разумљиво узевши у обзир осуду која долази од стране цркава и верских званичника. Као проблематичан би могао да се наведе критеријум на основу кога су ЛГБТ особе идентификоване као религиозне, с обзиром да већина њих практикује нешто што се обично назива „духовношћу“ ван традиционалних религијских институција. Скала која би садржала „класичне“ или објективне показатеље религиозности који се тичу учесталости „религијских радњи“ (одласка на богослужења, молитве, сусрета са свештеником, читања светих књига и верске штампе, додатно ангажовање у активностима цркве и тако даље.) била би у овом случају неадекватан инструмент. Зато су религиозним сматрани испитаници који су се изјашњавали као религиозни. С обзиром на проблем који се истражује, овај се критеријум чинио прихватљивим, јер без обзира на конкретну праксу и усклађеност веровања са владајућом црквеном догмом (пронађени су и крајње неконвенционални религијски ставови и пракса), свакако постоји „рад“ на хармонизовању сексуалности и религиозности.

Од велике помоћи у долажењу до учесника истраживања били су представници *Ламбде* који су препоручили неке од својих познани-

ка као потенцијалне испитанике, тако да се *snowballing*²⁶ наметнуо као техника долажења до саговорника. На сличан начин је добијена помоћ од чланова *Геј стрепт алијансе* у долажењу до испитаника из Београда, с тим што се до неких од саговорника дошло преко постојећих ЛГБТ мејлинг листа. Због физичке удаљености или недостатка слободног времена са неким од учесника није вођен разговор „живо“, већ преко чета. Да није било интернета, готово је сигурно да контакт са њима не би био успостављен. Тешко је нагласити у коликој мери је електронско комуницирање корисно истраживачима, како у погледу могућности доласка до испитаника, тако и у смислу знатне уштеде новца и времена.

Квалитативна методи остају *sine qua non* истраживања у овој области. Полуструктурирани интервјуи²⁷ су вођени на основу питања која су, уз одређене модификације, преузета из истраживања о утицају Православне цркве на хомосексуалност у Србији (*s.n.* 2003). Следећа питања су служила као оквир за покретање разговора: 1. Како бисте описали себе? Како се у то уклапа ваша сексуалност? 2. Да ли се сматрате религиозном/им? У ком смислу? 3. Да ли су Ваши родитељи били религиозни и да ли сте били васпитавани у складу са религијском традицијом, односно били изложени религијској традицији? 4. Како бисте дефинисали религију, духовност и веру? 5. Да ли се сматрате хришћанином/хришћанком (муслиманом/муслиманком и тако даље)? 6. Да ли знате какав је став Српске православне цркве према хомосексуалности/ЛГБТ особама? 7. Да ли знате шта Црква износи као разлог за осуду хомосексуалности? Шта мислите о томе? 8. Да ли знате у којим се деловима Библије помиње истополна наклоност? 9.

²⁶ Такозвана „техника снежне грудве“ (*snowball sampling* или *chain-referral sampling*) је техника узорковања код које постојећи учесници истраживања „врбују“ нове испитанике међу својим познаницима. Узорак расте слично грудви која се котрља по снегу, па отуда назив ове технике, која се, иначе, често користи код истраживања скривених популација којима је приступ отежан.

Respondent driven sampling („узорковање које воде испитаници“) је новији приступ код проучавања скривених популација. Користи се да се избегне пристрасност (*bias*) *snowballing*-а. *RSD* укључује технику за узорковање на терену и одговарајуће процедуре за процену популације које коригују ефекте тенденције људи да се друже и везују за оне који су им слични. Ова техника се, као и *snowballing*, базира на претпоставци да најбољи приступ скривеним популацијама имају управо њихови припадници. Добијени узорак се применом математичког модела пондерише да би се превазишли недостаци узорковања које није случајно. Више о овом приступу може се наћи на интернет адреси: <http://www.respondentdrivensampling.org>; видети и: Gile & Handcock, 2010; Heckathorn, 1997, 2002; Johnston & Sabin, 2010; Salganik & Heckathorn, 2004.

²⁷ Разговори су снимани дигиталним диктафонима и касније дословно транскрибовани, што је веома напоран и временски јако захтеван посао; у просеку је „укуцавање“ разговора трајало пет пута дуже од његовог трајања.

Шта Ви мислите о тим деловима? 10. Да ли осећате притисак да прихватите одређени скуп веровања или догми? 11. Како Ваша веровања утичу на односе са другим људима?

Утицај истраживача и етичке дилеме

При интервјуисању учесника истраживања, у више наврата је долазило до својеврсног процеса спознаје или „осветљавања“ когнитивне дисонанце у њиховим идентитетским конструкцијама. Питање је да ли би се неки од њих икада запитали о проблематичности односа њихове сексуалности и религиозности да их истраживач на то није подстакао. Иако нико од испитаника није показао жаљење или кајање због разговора, нити показао било какав облик непријатељства²⁸, немогуће је не довести у питање позваност истраживача да „отвара очи“ учесницима истраживања. Да ли је показана научничка ароганција и донекле непромишљено извршен упад у нечију интиму и изазван немир и несигурност? Оно што може да се постави као начелно питање је: да ли је трагање за „граничним ситуацијама“ које су биле од значаја за изградњу кохерентног идентитета, и тиме увид у његову конструкцију, могуће без изазивања нових некохеренција? Или још општије, на трагу Хајзенберговог принципа: да ли је могуће истраживати, па и људске односе без неког утицаја на исте?

Код једног саговорника, који се декларисао као јудаиста, пронађена је изразита некохерентност идентитета. Он је у више наврата наглашавао колико је за њега хомосексуалност велики проблем, за који решење не налази чак ни у знацима. Предочена су му алтернативна тумачења светих списа која проблематизују осуду која, на први поглед, недвосмислено следи из Старозаветних књига. Иако је код испитаника примећено видно олакшање и појава ентузијазма, остаје упитна исправност наведене интервенције. Јер, шта даје право истраживачу да некога усмерава или обликује његова схватања на одређени начин, који би неки означили као врло проблематичан, чак погубан за његов живот и могућност спасења?

Истраживач је настојао да сачува анонимност учесника истраживања. Пракса за то је била следећа: аудио записи интервјуа су резани на дискове и чувани (и даље се чувају) ван било чијег домаћаја, транскрипти интервјуа, као и сви електронски документи са контактима учесника истраживања се такође чувају као фајлови са заштиће-

²⁸ Штавише, саговорници су најчешће били врло расположени за разговор, након кога су често изражавали захвалност. Слути се да је могући разлог за то одсуство прилика за отворене разговоре на тему односа својих религијских веровања и сексуалности.

ним приступом (за њихово отварање је потребна лозинка). У објављеним радовима, при позивању на испитанике или цитирању њихових речи, они су означавани као „учесник бр. __“, сходно томе који су по реду интервјуисани од почетка истраживања. Дакле, идентификовање испитаника је практично немогуће.²⁹

Но, јако је занимљиво да и тајност идентитета може да се појави као етичка дилема. Мелиса Вилкокс је у презентацији налаза користила псеудониме испитаника које би они сам изабрали. Један мушкарац је на то имао примедбу. Он јој је објаснио да је уложио доста труда у *coming out* (разоткривање, јавно и отворено иступање и афирмисање властите хомосексуалне оријентације) и питао је зашто она жели „да га врати у орман“³⁰ (Wilcox 2012a, 36). Након таквих увида она је све учеснике истраживања питала да ли желе да се њихове речи појављују под псеудонимом или правим именом.

Политички аспекти истраживања

Нема људске активности која нема и политичку димензију. Савремени социокултурни преображаји су из основа подрили поделу између приватног и јавног. Експлицитни почетни подстицај за превазилажење поменуте поделе дошао је управо из крила социологије када је Рајт Милс (Mills) крајем педесетих година прошлог века писао о вези личних тешкоћа и друштвених проблема. Он је пледирао за постављање персоналних проблема у домен политичког и лоцирање личне биографије у историјске оквире. Нешто касније скована је и чувена феминистичка парола: „Лично је политичко“, што је водило, наизглед парадоксалној, стратегији одбране приватног живота управо кроз излазак у јавност. Тако је постављена позорница за једно темељно преиспитивање места и постојаности границе између приватне и јавне сфере.

Политичко је (поново) откривено како, слично оном чувеном „бауку“, кружи свуда: око организације кућних послова, око различитих садржаја и начина њиховог представљања деци у школама, око етничке припадности и предрасуда које се везују за њу, музике коју неко воли или не воли да слуша, око бројних других „места“ на којима се воде најразличитији спорови, међу њима и они везани за сексуалност.

Разни теоретичари су као суштинско у оваквом промишљању

²⁹ Навођењем ових мера предострожности на почетку разговора код саговорника је стицано поверење без кога, највероватније, не би могло да се дође до података који се тичу најдубљих веровања и интимних пракси.

³⁰ Израз *coming out* је скраћен од *coming out of the closet* (буквално: „излазак из ормара“ у смислу изласка у јавност).

политичког учили друштвену конструкцију субјеката и њихових идентитета. У том смислу би приказана истраживачка искуства могла да буду схваћена и као скретање пажње на један нетипичан подухват формирања идентитета који носи одређени ослобађајући потенцијал. Чини се да би анимозитет који већина у Србији гаји према нехетеросексуалцима могла да изгуби на интензитету ако јој се предочи постојање људи који успешно помирују један од најпозитивније вреднованих идентитетских маркера у друштву са оним који је негде при, ако не и на самом дну хијерархије одредница идентитета.

Као могућа политичка последица би, такође, могло да се означи и сензитивисање и отварање академске заједнице за теме везане за сексуалне мањине, које, из различитих разлога, до сада нису наилазиле на превелико интересовање проучавалаца у области друштвених наука. Признавање довољног дигнитета нехетеросексуалности као предмету озбиљног и континуираног научног истраживања би свакако био и показатељ даљег развоја и осавремењавања социологије у Србији.

Литература

- (s. n.). Influence of the Orthodox Church on Homosexuality in Serbia. (2003) (<http://en.labris.org.rs/research/research/influence-of-the-orthodox-church-on-homosexuality-in-serbia.html>, Приступљено: 16.02.2010)
- Ariel, Yaakov. Gay, Orthodox, and Trembling: The Rise of Jewish Orthodox Gay Consciousness, 1970s-2000s. *Journal of Homosexuality* 52, 3-4 (2007): 91-109.
- Barret, Robert & Barzan, Robert. Spiritual Experience of Gay Men and Lesbians. *Counseling & Values* 41, 1 (1996): 4-15.
- Barton, Bernadette. „Abomination“ - Life as a Bible Belt Gay. *Journal of Homosexuality* 57, 4 (2010): 465-484.
- Bereket, Tarik & Barry, Adam D. Navigating Islam and Same-Sex Liaisons Among Men in Turkey. *Journal of Homosexuality* 55, 2 (2008): 204-222.
- Browne, K., Munt S. R. & Yip, A. K. T. (eds.). *Queer Spiritual Spaces: Sexuality and Sacred Places*. Farnham: Ashgate, 2010.
- Buchanan, M., Dzelme, K., Harris, D., & Hecker, L. Challenges of being simultaneously gay or lesbian and spiritual and/or religious: A narrative perspective. *American Journal of Family Therapy* 29 (2001): 435-449.
- Cannon, Justin R. (ed.) *Homosexuality in The Orthodox Church*. Justin R. Cannon, 2011.
- Comstock, G. D. *Unrepentant, Self-Affirming, Practicing: Lesbian/Bisexual/Gay People Within Organized Religion*. New York: Continuum International Publishing Group, 1996.

- Coyle, Adrian & Rafalin, Deborah. Jewish Gay Men's Accounts of Negotiating Cultural, Religious, and Sexual Identity: A Qualitative Study. *Journal of Psychology & Human Sexuality* 12, 4 (2000): 21-48.
- Cuthbertson, Kenneth L. Coming Out/Conversion: An Exploration of Gay Religious Experience. *Journal of Men's Studies* 4, 3 (1996): 193-207.
- Dillon, Michele. *Catholic Identity: Balancing Reason, Faith, and Power*. Cambridge, UK: Cambridge University Press, 1999.
- Dworkin, Sari H. Female, Lesbian, and Jewish: Complex and Invisible. Paper presented at the *Annual Convention of the American Psychological Association (98th, Boston, MA, August 10-14, 1990)*.
- Ganzevoort, R.R, van der Laan, M. & Olsman, E. Growing up gay and religious - Conflict, dialogue, and religious identity strategies. *Mental Health, Religion & Culture* 14, 3 (2011): 209-222.
- García, Dalia I., Gray-Stanley, Jennifer & Ramirez-Valles, Jesus. „The Priest Obviously Doesn't Know That I'm Gay“: The Religious and Spiritual Journeys of Latino Gay Men. *Journal of Homosexuality* 55, 3 (2008): 411-346.
- Gile, Krista J. & Handcock, Mark S. Respondent-Driven Sampling: An Assessment Of Current Methodology. *Sociological Methodology* 40 (2010): 285-327.
- Gross, Martine. Juif et homosexuel, affiliations identitaires et communalisation. *Social Compass* 54, 2 (2007): 225-238.
- Gross, Martine. Being Christian and homosexual: From shame to identity-based claims. *Nova Religio: The Journal of Alternative and Emergent Religions* 11, 4 (2008): 77-101.
- Gross, Martine & Yip, Andrew K. T. Living Spirituality and Sexuality: A Comparison of Lesbian, Gay, and Bisexual Christians in France and Britain. *Social Compass* 57, 1 (2010): 40-59.
- Halkitis, Perry, Mattis, Jacqueline, Sahadath, Joel, Massie, Dana, Ladyzhenskaya, Lina, Pitrelli, Kimberly, Bonacci, Meredith & Cowie, Sheri-Ann. The Meanings and Manifestations of Religion and Spirituality among Lesbian, Gay, Bisexual, and Transgender Adults. *Journal of Adult Development* 16, 7 (2009): 250-262.
- Heckathorn, Douglas D. Respondent-driven sampling: A new approach to the study of hidden populations. *Sociological Problems* 44, 2 (1997): 174-199.
- Heckathorn, Douglas D. Respondent driven sampling II: deriving valid population estimates from Chain-Referral samples of hidden populations. *Sociological Problems* 49, 1 (2002): 11-34.
- Henrickson, M. A Queer kind of faith: Religion and spirituality in Lesbian, Gay and Bisexual New Zealanders. *Aotearoa Ethnic Network Journal* 2, 2 (2007a) (<http://www.aen.org.nz/journal/2/2/Henricksen.html>, Приступљено 22.6.2008)

- Henrickson, M. Lavender Faith: Religion and Spirituality in Lesbian, Gay and Bisexual New Zealanders. *Journal of Religion and Spirituality in Social Work* 26, 3 (2007b): 63-80.
- Hunt, Stephen (ed.) *Contemporary Christianity and LGBT Sexualities*. Farnham: Ashgate, 2009.
- Iyal Smith, Keri E. Hybrid Identities: Theoretical Examinations. In: *Hybrid Identities: Theoretical and Empirical Examinations*, Iyall Smith, K. E. & P. Leavy (eds.), 3-11. Leiden; Boston: Brill, 2008.
- Jeffries, William L., Dodge, Brian & Sandfort, Theo G. M. Religion and spirituality among bisexual Black men in the USA. *Culture, Health & Sexuality* 10, 5 (2008): 463-477.
- Johnston, Lisa G. & Sabin, Keith. Sampling hard-to-reach populations with respondent driven sampling. *Methodological Innovations Online* 5, 2(2010): 38-48. ([http://www.pbs.plym.ac.uk/mi/pdf/05-08-10/5. Johnston and Sabin English \(formatted\).pdf](http://www.pbs.plym.ac.uk/mi/pdf/05-08-10/5. Johnston and Sabin English (formatted).pdf), Приступљено: 23.6.2013)
- Јовановић, Милош. Религиозни Queer-ови: студија пет случајева. *Теме* 32, 2 (2008): 329-356.
- Јовановић, Милош. Spirituality Instead of Belonging – Religious Gays in Niš. In: *Revitalization of Religion – Theoretical and Comparative Approaches*, Danijela Gavrilović (ed.), 111-119, Niš: YSSSR, 2009.
- Јовановић, Милош. „Мени је Он супер друг“ – о религиозности и сексуалности лезбејке из Ниша. *Годишњак за социологију* 6 (2010): 75-87.
- Јовановић, Милош. Моралистичка осуда хомосексуалности у православлу. *Теме* 35, 3 (2011): 705-744.
- Јовановић, Милош. Silence or condemnation: The Orthodox Church on homosexuality in Serbia. *Družboslovne razprave* XXIX, 73 (2013): 79-95.
- Keenan, Michael. Freedom in Chains: Religion as Enabler and Constraint in the Lives of Gay Male Anglican Clergy. In: *Religion and the Individual. Belief, Practice, Identity*, Abby Day (ed.), 169-181, Aldershot: Ashgate, 2008.
- Lalich, Janja & McLaren, Karla. Inside and Outcast: Multifaceted Stigma and Redemption in the Lives of Gay and Lesbian Jehovah's Witnesses. *Journal of Homosexuality* 57, 10 (2010): 1303-1333.
- Mabey, John. Of sacred journeys: spirituality and religion in the lives of gay men and lesbian women. In: M. V. Lee Badgett and Jefferson Frank (eds.), *Sexual Orientation Discrimination: An International Perspective*: 225-235, London: Routledge, 2007.
- Mahaffy, Kimberley A. Cognitive Dissonance and its Resolution: A Study of Lesbian Christians. *Journal for the Scientific Study of Religion* 35, 4 (1996): 392-402.
- Mark, Naomi. Identities in Conflict: Forging an Orthodox Gay Identity. *Journal of Gay & Lesbian Mental Health* 12, 3 (2008): 179-194.

- Minwalla, Omar, Roser, B. R. Simon, Feldman, Jamie & Varga, Christine. Identity experience among progressive gay Muslims in North America: A qualitative study within Al-Fatiha. *Culture, Health & Sexuality* 7, 2 (2005): 113–128.
- Neitz, Mary J. Queering the Dragonfest: Changing Sexualities in a Post-Patriarchal Religion. *Sociology of Religion* 61, 4 (2000): 369-391.
- O'Brien, Jodi. Wrestling the Angel of contradiction: Queer Christian identities. *Culture and Religion* 5 (2004): 179-202.
- Olsman, E. *Living in-between homosexual and religious worlds. A practical theological approach to individual negotiations of homosexual and religious identities*. Ma Thesis, Theology, Vrije Universiteit, 2009.
- Pitt, Richard N. Jr. Looking For My Jonathan: Black Gay Men's Management Of Religious and Sexual Identity Conflicts. *Conference Papers - American Sociological Association, 2007 Annual Meeting*.
- Pitt, Richard N. „Still Looking for My Jonathan“: Gay Black Men's Management of Religious and Sexual Identity Conflicts. *Journal of Homosexuality* 57, 1 (2010): 39-53.
- „Разбијање геј параде у Београду!!!“ (<http://www.youtube.com/watch?v=nUOH7nrVfys>, Приступљено: 20.5.2012)
- Rodriguez, Eric M. & Ouellette, Suzanne. Gay and Lesbian Christians: Homosexual and Religious Identity Integration in the Members of a Gay-Positive Church. *Journal for the Scientific Study of Religion* 39, 3 (2000): 333-347.
- Rosechild-Sullivan, Nadine. Intrinsically Disordered or Gay by God? The Negotiation of Sexual and Religious Identity in Three Sites. *Conference Papers - American Sociological Association, Annual Meeting, Marriott Hotel, Loews Philadelphia Hotel, Philadelphia, PA, Aug 12, 2005*.
- Salganik, Matthew J. & Heckathorn, Douglas D. Sampling and Estimation in Hidden Populations Using Respondent-Driven Sampling. *Sociological Methodology* 34 (2004): 193-239.
- Scherer, Burkhard. Macho Buddhism: Gender and Sexualities in the Diamond Way. *Religion and Gender* 1, 1 (2011): 85-103.
- Shallenberger, David. *Reclaiming the Spirit: Gay Men and Lesbians Come to Terms With Religion*, New Brunswick, New Jersey, and London: Rutgers University Press, 1998.
- Schnoor, Randal F. Being Gay and Jewish: Negotiating Intersecting Identities. *Sociology of Religion* 67, 1 (2006): 43-60.
- Schuck, Kelly D. & Liddle, Becky J. Religious Conflicts Experienced by Lesbian, Gay, and Bisexual Individuals. *Journal of Gay & Lesbian Psychotherapy* 5, 2 (2001): 63-82.
- Sherkat, Darren E. Sexuality and Religious Commitment in the United States: An Empirical Examination. *Journal for the Scientific Study of Religion* 41, 2 (2002): 313-323.

- Siraj, Asifa. On being homosexual and Muslim: conflicts and challenges. In: *Islamic Masculinities*, Ouzgane Lahoucine (ed.), 202-216, London: Zed Books, 2006.
- Subhi, N. & Geelan, D. When Christianity and Homosexuality Collide: Understanding the Potential Intrapersonal Conflict. *Journal of Homosexuality* 59, 10 (2012): 1382-1402.
- Tan, P. P. The Importance of Spirituality Among Gay and Lesbian Individuals. *Journal of Homosexuality* 49, 2 (2005): 135-144.
- Thumma, Scott. Negotiating a Religious Identity: The Case of the Gay Evangelical. *Sociological Analysis* 52, 4 (1991): 333-347.
- Thumma, S. & E. R. Gray (eds.) 2005. *Gay Religion*. Lanham: Altamira Press.
- Vidal-Ortiz, Salvador. Sexuality and Gender in Santería, LGBT Identities at the Crossroads of Santería Religious Practices and Beliefs. In: *Gay Religion*, Scott Thumma & Edward R. Gray (eds.), 115-137, Walnut Creek, CA: AltaMira Press, 2005.
- Vidal-Ortiz, Salvador. Sexuality discussions in santería: A case study of religion and sexuality negotiation. *Sexuality Research & Social Policy* 3, 3 (2006): 52-66.
- Wagner, G., Serafini, J., Rabkin, J., Remien, R. & Williams, J. Integration of one's religion and homosexuality: A weapon against internalized homophobia?. *Journal of Homosexuality* 26, 4 (1994): 91-110.
- Walton, Gerald. 'Fag Church': Men Who Integrate Gay and Christian Identities. *Journal of Homosexuality* 51, 2 (2006): 1-17.
- White, Daryl & White, Kendall O. jr. Queer Christian confessions: spiritual autobiographies of Gay Christians. *Culture and Religion* 5, 2 (2004): 203-217.
- Wilcox, Melissa M. When Sheila's a Lesbian: Religious Individualism among Lesbian, Gay, Bisexual, and Transgender Christians. *Sociology of Religion* 63, 4 (2002): 497-513.
- Wilcox, Melissa. *Coming Out in Christianity: Religion, Identity, and Community*, Bloomington: Indiana University Press, 2003.
- Wilcox, Melissa M. Researching Religion in LBGTQ Populations. In: *Researching Non-Heterosexual Sexualities*, Constantinos N. Phellas (ed.), 27-39, Farnham: Ashgate, 2012a.
- Wilcox, Melissa M. „Spiritual sluts“: Uncovering Gender, Ethnicity, and Sexuality in the Post-Secular. *Women's Studies: An Inter-disciplinary Journal* 41, 6 (2012b): 639-659.
- Wolkomir, Michelle. Wrestling with the Angels of Meaning: The Revisionist Ideological Work of Gay and Ex-Gay Christian Men. *Symbolic Interaction* 24, 4 (2001): 407-424.
- Wolkomir, Michelle. „Be Not Deceived“. *The Sacred and Sexual Struggles of Gay and Ex-gay Christian Men*, New Brunswick, New Jersey, and London: Rutgers University Press, 2006.

- Yip, Andrew K.T. Dare to Differ: Gay and Lesbian Catholics' Assessment of Official Catholic Positions on Sexuality. *Sociology of Religion* 58, 2 (1997a): 165-180.
- Yip, Andrew K.T. Attacking the Attacker: Gay Christians Talk Back. *The British Journal of Sociology* 48, 1 (1997b): 113-127.
- Yip, Andrew K.T. Gay Male Christian Couples and Sexual Exclusivity. *Sociology* 31, 2 (1997c): 289-306.
- Yip, Andrew K.T. Gay Male Christians' Perceptions of the Christian Community in Relation to their Sexuality. *Theology & Sexuality* 4, 8 (1998): 40-51.
- Yip, Andrew K.T. The Politics of Counter-Rejection: Gay Christians and the Church. *Journal of Homosexuality* 37, 2 (1999): 47-63.
- Yip, Andrew K.T. The Persistence of Faith among Nonheterosexual Christians: Evidence for the Neosecularization Thesis of Religious Transformation. *Journal for the Scientific Study of Religion* 41, 2 (2002): 199-212.
- Yip, Andrew K.T. Spirituality and Sexuality: An Exploration of the Religious Beliefs of Non-Heterosexual Christians in Great Britain. *Theology & Sexuality* 9, 2 (2003a): 137-154.
- Yip, Andrew K.T. Reflections on Islam and homosexuality. *Anthropology Today* 19, 5 (2003b): 19-20.
- Yip, Andrew K.T. Queering Religious Texts: An Exploration of British Non-heterosexual Christians' and Muslims' Strategy of Constructing Sexuality-affirming Hermeneutics. *Sociology* 39, 1 (2005a): 47-65.
- Yip, Andrew K.T. Religion and the Politics of Spirituality/Sexuality: Reflections on Researching British Lesbian, Gay, and Bisexual Christians and Muslims. *Fieldwork in Religion* 1, 3 (2005b): 271-289.
- Yip, Andrew K. T. Changing Religion, Changing Faith: Reflections on the Transformative Strategies of Lesbian, Gay, and Bisexual Christians and Muslims. *Journal for Faith, Spirituality and Social Change* 1, 1 (2007): 83-95.
- Yip, Andrew K.T. Researching Lesbian, Gay, and Bisexual Christians and Muslims: Some Thematic Reflections. *Sociological Research Online* 13, 1(2008) (<http://www.socresonline.org.uk/13/1/5.html>, Приступљено: 19.5.2011)

Miloš Jovanović

ON RESEARCHING RELIGIOUS NON-HETEROSEXUALS IN SERBIA

The paper presents methodological aspects of sociological research of religious lesbians, gays, bisexuals and queer persons in contemporary Serbia. A short overview of available research of religious non-heterosexuals is given at the beginning. The relevance of the research topic in the context of Serbian society is looked into. The discussion then moves to the methodological problems (as well as attempts at overcoming them) related to: recruiting research participants, sampling, and the role and impact of the researcher on the research participants. Ethical dilemmas that arise in investigating stigmatised population are set out and potential political consequences of research are considered.

Key words: Religious Non-Heterosexuals, Sociological Research, Qualitative Methodology, Ethical Problems, Political Consequences